

Miru György

Marczali Henrik Széchenyi- és Kossuth-képe

Ha kicsit elidőzünk Dénes Iván Zoltán Marczali Henrik (1856–1940) életművét feldolgozó nagymonográfiájának irodalomjegyzékénél, rögtön szembeötlik, hogy Marczali nem volt a 19. század történésze.¹ Csak néhány tanulmányban foglalkozott a korszakkal, s azok közt, főként az angol–magyar kapcsolattörténeti írásokban, a Széchenyi-téma is megjelent.² Inkább forráskiadások és forrásbemutatók kötötték őt saját korának, illetve az akkori közelmúlt történetéhez. Ezek közt elsősorban naplók, levelek és emlékiratok szerepeltek, mai fogalmaink szerint ún. egodokumentumok, tehát Marczali 19. századi forráskiadó tevékenysége inkább ezt az érdeklődését reprezentálta. Ezek közül fontos kiemelni az aradi vértanú, gróf Leiningen-Westerburg Károly (1819–1849) leveleit és naplóját, amelyhez bevezető tanulmányt is írt.³ De talán nem érdemes szó nélkül hagyni az 1849 tavaszán Teleki László gróf (1811–1861) és a lengyel emigráns diplomata, Adam Czartoryski herceg (1770–1861) tárgyalásairól készült jegyzőkönyvet, amelyből a magyarországi nemzetiségi ellentétek megoldására tett próbálkozásról tájékozódhatunk, vagy a zsidóság emancipációjához kapcsolódó forrásközlést sem.⁴

Ezekon kívül néhány recenziót közölt még szintén politikusok emlékiratáról és önéletrajzáról, illetve Görgey István (1825–1912) Görgey Artúr (1818–1916) ifjú éveiről írt könyvéről (1916), valamint egykori tanítványa, Szekfű Gyula (1883–1955) *Három nemzedék* című művéről (1920). Ismeretterjesztő cikkeiben is írt Széchenyi Istvánról (1791–1860), ahogy Eötvös Józsefről (1813–1871), Tisza Istvánról (1861–1918) és a királyról, Ferenc Józsefről (1830–1916) is. Utóbbi politikai és magánleveleiből is adott ki szemelvényeket, és nekrológot is írt róla. Ebben a műfajban nemcsak történész elődjéről, Horváth Mihályról (1809–1878) emlékezett meg, hanem a már említett Ferenc József mellett Kossuth Ferencről (1841–1914) és Görgey Artúrról is.

Marczalinak a 19. századról kialakított történeti koncepcióját igazán középiskolai tanárságához kapcsolódó tankönyvírói munkássága révén, illetve átfogó történeti összefoglalásaiban fejtette ki.⁵ 1911-ben megjelentette egy *Magyarország történetét*, amelyet négy évfolyamon keresztül tartott egyetemi előadásából dolgozott át, és amelyet a következő évben bővített formában is kiadott. Az Athenaeum kiadóvállalat *Egyetemes és hazai történe-*

1 DÉNES 2022. 483–503.

2 MARCZALI 1890; MARCZALI 1913; MARCZALI 1919.

3 MARCZALI 1889; MARCZALI 1891; MARCZALI 1900a; MARCZALI 1906.

4 MARCZALI Henrik: A nemzetiségi kérdés megoldásának első kísérlete 1849-ben. *Pesti Hírlap*, 1927. november 13. 6.; MARCZALI 1933.

5 HORVÁTH 1890; MARCZALI 1894; MARCZALI 1900b; MARCZALI 1901.

lem címmel egy hatkötetes sorozatot indított, amelynek első négy kötetét, az egyetemes történelmet Márki Sándor (1853–1925) írta, míg a magyar történelmet két kötetben Marczali Henrik foglalta össze, lényegében már a korábban publikált történelmi összefoglalását adta ismét közre. 1920-ban a sorozat háromkötetes formában is megjelent, *Világtörténelem és Magyarország története* címen, amelynek ezúttal harmadik kötetét jegyezte Marczali.⁶

A Szilágyi Sándor (1827–1899) szerkesztésében 1895–1898 között napvilágot látott millenniumi sorozat, *A magyar nemzet története* tíz kötetének megírásából Marczali óriási részt vállalt, a magyar őstörténettől és honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig tartó időszakot, illetve az 1711 és 1815 közti periódust dolgozta fel (az 1. kötet egy része, a 2. és a 8. kötet), a 10. kötet, az 1848-cal kezdődő korszak megírásától azonban visszalépett. 1911-ben és 1912-ben tehát két kötetben jelentette meg magyar történelmi összefoglalását: a második kötet harmadik részében *A magyar nemzeti állam alakulása* címmel II. József (1741–1790) uralkodásától a 20. század elejéig mutatta be a nemzet történelmét. A reformkort önálló fejezettel vezette be (*A legnagyobb magyar és kora*), de a negyvenes éveknek újabb fejezetet szentelt (*Az átalakulás és nehézségei*), amelyet az áprilisi törvények megalakításával zárt. Az 1848. és 1849. évi események már a *Szabadságharc* című fejezetben kaptak helyet. Előadásában távolságtartásra, elfogulatlanságra és tárgyyszerűsége törekedett. Nem használt utólagos mércéket, metahistóriai sémákat, nyelvezete igényes, sőt kifejezetten élvezetes.⁷

Széchenyi István portréja

Marczali a reformkorról szóló összefoglalásában, ellentétben a korszak többi főszerzőjével, Széchenyiről részletesebb pályaképet és portrét nyújtott, amelyet az alábbi felütéssel vezetett be: „*Nekünk pedig történetünkben megvan a példánk arra, mit tehet egy ember, hol százezren, tele jóakarattal, nem tudnak mihez fogni.*”⁸ A cselekvő politikus képének szuggerralásán túl Marczali Széchenyi lelki kondícióit, motivációit és szociális helyzetét nagy empátiával közvetítette olvasói felé. Tevékenységének kulcsfogalmait a „nemzet felemelésében” és „Magyarország újjáalkotásában” határozta meg. A szerző hamar az országgyűlésre irányította hősét, hogy tömör, de tartalmas beszámolóit közöljön az 1825-ös diétáról. Ez az eljárása a későbbiekben is megmaradt, hiszen az 1790-es országgyűlés monográfiája szívesen számolt be a korszak egymást követő reformországgyűléseiről.

Marczali jó érzékkel a reformbizottsági munkálatok felelevenítését tekintette a reformok kezdetének, úgy vélte, hogy Széchenyi könyve, a *Hitel* (1830) a legerősebb támadás volt, amelyet valaha a régi magyar alkotmány

⁶ MARCZALI 1911; MARCZALI 1912.

⁷ MARCZALI 1912. 612–682. Az *Egyetemes és hazai történelem* sorozatban megjelent kötet reprint kiadására (Budapest, é. n.) hivatkozom. DÉNES 2022. 40–46., 140–147., 151–154.

⁸ MARCZALI 1912. 612.

ellen intéztek. Szerinte Széchenyi az egész magyar társadalom alapjainak a mélyére nyúlt, ezért társadalmilag forradalmárnak minősítette az egyébként közjogi tekintetben konzervatív politikust. Forradalomná akkor válik a változás, fejtette ki egyébként, ha áthatja az egész társadalmat és új rétegeket emel felszínre. Attól volt igazán forradalmi Széchenyi, folytatta a gondolatmenetet, hogy nem ismerte el a történelmi tekintélyt. Radikális gondolkodása sokban emlékeztette II. Józsefére, csak a legnagyobb magyar kímélte a nemzetiséget és a vallást.

Kidolgozott reformprogramjával, a *Stadiummal* (1833) már békés forradalmat akart keresztülvinni, mert célja, az „emberiség jussainak” kivívása volt, s művében az ahhoz vezető lépéseket fejtette ki. Az 1832-ben megnyílt országgyűlés többsége sem ítélte el a forradalmat, s rajongott Lengyelországgért is. Marczali szerint Széchenyi igazi modern államférfi volt, mert nem elégedett meg az általános elvekkel, hanem mindig tekintettel volt a politikai lehetőségekre. Nemcsak megértette a kor kérdéseit (ezért tartotta őt a legnagyobb magyarnak), de a megoldásokat is megmutatta.

Később megkezdődött politikai elszigetelődése, az ellenzékétől teljesen elvált, de a kormány sem bízhatott benne. Marczali rendre megemlíttette Széchenyinek a reformok sorába illeszkedő alkotásait, majd abban összegezte véleményét, hogy a reformkorszak az ő nyomán indult, de az első lépések inkább irányt jelöltek, mintsem megváltoztatták volna az ősi alkotmány struktúráját.⁹

Kossuth Lajos fellépése és a vita

Marczali Kossuth Lajosról (1802–1894) nem készített olyan alapos portrét, mint Széchenyiről, ugyanakkor meg kell jegyezni, ha Wesselényi Miklós bárót (1796–1850) nem említette volna meg Széchenyi barátjaként, akkor a későbbi szerkesztő előbb lépett volna színre a történetben, mint idősebb mentora. A zempléni ügyvéd a nyilvánosság terén szerzett érdemeket, s Wesselényi az ő példáját követte majd az erdélyi országgyűlésen. Sorsuk is párhuzamos, mindketten a megújult kormányzati reakció áldozatává váltak. A Deák Ferenc (1803–1876) által vezetett újabb diéta viszont kivívta a politikai foglyok szabadon bocsátását. Az országgyűlés szelleme egészen megváltozott Marczali szerint: amíg korábban csak egyesek követték Széchenyi eszméit, most már általánossá vált a reformok követelése, még a főrendeknél is kialakult egy ellenzéki csoport.¹⁰

A kormánnyal létrejött megegyezés után kibontakozhatott a hazafias munka. A közvélemény vezetését, amit tíz évvel azelőtt a *Hitel* szerzője kezdeményezett, most Kossuth ragadta magához a *Pesti Hírlappal* (1841–1848), s tettekre sarkallt. Széchenyi ebben izgatást látott, amely forradalomba, enyé-

⁹ MARCZALI 1912. 612–618., 622–623., 626–627.

¹⁰ MARCZALI 1912. 620–622., 624–625.

szetbe viheti a nemzetet, miközben az elvek helyességét elismerte. Marczali a vita mögött meghúzódó ellentéteket az alábbiakban próbálta megragadni és érthetővé tenni. Szerinte a dúsgazdag főúr állt szemben a szegény ügyvéddel, a magyar könnypróza megalkotója a „journalistával”, a liberális a radikálissal, a gyakorlati politikát képviselő az elméleti politikával. Vagyis szociális és politikai ellentétpárokkal, ahogy persze mások is, értelmezte a két politikus közti feszültséget. Marczali szerint Széchenyi rosszul mérte fel népszerűségét és tekintélyét, mert Kossuth nemcsak beszélt és írt, de szenvedett is a hazáért. Egy későbbi, 1913-ban publikált tanulmányában is érintette a vitát, akkor is hasonlóan látta a konfliktust. A személyes ellentét a két politikus által képviselt eltérő elveknek volt a küzdelme, a liberalizmus harca a radikalizmussal, a fokozatos fejlődése a forradalommal. Ebben a relációban már nem Széchenyi volt a forradalmár, hanem Kossuth, de azt nem fejtette ki részletesen a tanulmány szerzője, hogy ez miként változott meg.¹¹

Marczali abban azonban újat nyújtott, hogy az ország állapotához mérte a vitázó felek által kínált társadalmi programot. Széchenyi hitelt, szabad földet akart elsősorban a földesúr javára, amely azonban a parasztok érdekét is szolgálta volna. Szabad kivitelű szeretett volna Ausztria irányába, a dohány állami jövedékének hasznát országos beruházásokra fordítani, s mintegy 70 év alatt lebonyolítani a jobbgátság teljes megváltását, vagyis nem sürgette azt, ahogy a konzervatív gróf Dessewffy Emil (1814–1866) sem. Programja a földművelő ország érdekeit képviselte, amely jó felvevő piacává válna az iparosodott és gyárakkal rendelkező Ausztriának, de annak jóléte kedvezően visszahatna Magyarországra is. Marczali 1913-as írása szerint is Széchenyi felismerte, hogy Anglia az iparnak köszönheti fejlődését, de ezt az ipart nem akarta átültetni Magyarországra, annak káros szociális következményei miatt. Ugyanezt fejtegette *Az angol–magyar érdekközösségről a múltban* című írásában is. A művelt Nyugaton azonban az ipar és a kereskedelem vált a legfontosabb gazdasági tényezővé, s azzal együtt a polgárság mind jelentősebbé. Az úr és a paraszt helyébe lépő polgárság nélkül nincs modern művelt nemzet, nincs alkotmányos szabad állam, nincs nemzeti állam – fejtette ki Marczali.¹²

Ebben az összevetésben Kossuth már inkább a jövőre figyelt, s társadalompolitikája elvált Széchenyiétől, a jövő ipari-indusztriális nemzeti államát vizionálta, amely azonban még a szerző idejében sem valósult meg. Kossuth megnyerte az amúgy földbirtokos ellenzékét az ipar pártolásának és a polgárság felemelésének, noha annak politikai emancipációja Magyarországon komoly akadályokba ütközött. Ugyanis nyelvében nem volt magyar, a kamara irányítása és befolyása alatt állt, s tartózkodott az újítástól, vagyis alapvetően konzervatív beállítódású volt. 1913-as tanulmányában még sarkosabban fogalmazott, Széchenyi a mezőgazdasági érdeket tartotta szem előtt,

11 MARCZALI 1912. 632–633.; MARCZALI 1913. 174–175.

12 MARCZALI 1912. 633–635.; MARCZALI 1913. 174.; MARCZALI 1919. 120.

s a szabad kereskedésnek volt a híve, Kossuth viszont iparos és kereskedő polgárságot akart. E szembeállítás mögött nem volt nehéz felismerni saját korának agrárius és merkantilista polémiáit. Majd 1919-es cikkében ismét kijelentette, hogy Kossuth sokat foglalkozott ipari és kereskedelmi kérdésekkel, és a vukovár–fiumei vasútterve is az ország megnyitását szolgálta volna az angol kereskedelem előtt. Marczali mindezt azzal is kiegészítette, hogy a reformerek körében nagy volt a lelkesedés a polgári rend iránt, főként az 1843–1844-es országgyűlésen elkészült városi törvényjavaslattal támasztotta azt alá, sőt egész irodalom keletkezett a városokkal, a céhekkel és a polgári foglalkozásokkal kapcsolatban.¹³ Kossuth és Széchenyi a védegyeleti mozgalmat is eltérően ítélte meg: „Kossuth a belső állapotokat demokratikus elvek alkalmazásával akarta megváltoztatni, a külső viszonyokat pedig az Ausztriától való teljes függetlenség biztosításával, Széchenyi ellenben a társadalmi s közélet megváltoztatását tartotta legfőbb feladatának, eszközei pedig tisztán szellemiek: nevelés, a jól elrendezett munka s erkölcs.”¹⁴

Marczali a vita politikai következményeire is kitért. Szerinte az összeütközés egyre jobbra tolta Széchenyit, mind közelebb került az arisztokratikus és konzervatív táborhoz, később pedig nyíltan a kormány embere lett, elvállalta a Helytartótanács közlekedési osztályának vezetését és nekifogott a Tisza szabályozásának, hogy letörje a Tiszavidék hagyományos ellenzéki-ségét. Kossuth viszont egyre balra tolódott, és bátran haladt a demokrácia felé. Marczali tisztában volt vele, hogy Széchenyi nem helyeselte az adminisztrátorok nagy számát, mégis összekapcsolta az Apponyi-féle kísérlettel, amely az egész ellenzékot sújtotta, de elsősorban annak Kossuth képviselte radikális társadalmi irányát érintette hátrányosan: „A földbirtok érdeke győz (...) a polgári és ipari érdek ellen.”¹⁵

Narratívájában Kossuthot a galíciai események radikalizálták, aki szerint a fokozatos megváltás helyett egyszerre kell felszabadítani a népet, és egybeolvadni azzal. A közös magyarság erősebb kapocs volt, mint amennyire megosztóak az osztály- és vagyonkülönbségek. Később Kossuth felhasználta a forradalmat, de nem azonosította magát azzal. Széchenyi és reformertársainak végső célja a nemzeti állam létrejötte volt, ahol az egyénnek vagy osztálynak a nemzet ügyének erkölcsi, szellemi vagy anyagi előmozdítása ad jelentőséget és értéket.

Az állam megalakulását a nemzetiségi kérdés és a függetlenség hiánya akadályozta. A törvényesen elismert függetlenség az áprilisi törvényekkel vált valóra. Az állam demokratikus értelmezése alapján, Marczali szerint a modern államban a közös műveltség és érzés adott jogot az állam szolgáltatóra és vezetésére. De amint demokratikussá válik az állam, a szám győz, s a magyarok kisebbségbe kerülhetnek. Ezért erősödött fel szerinte a magya-

13 MARCZALI 1912. 636.; MARCZALI 1913. 174.; MARCZALI 1919. 121.

14 MARCZALI 1912. 637–638.; MARCZALI 1913. 175.

15 MARCZALI 1912. 633., 641–643.

rosítási szándék, ami ellen Széchenyi is szót emelt, aki csak a szellemi és erkölcsi felsőség erejében hitt. De az egy arisztokratikus és nem demokratikus társadalomfelfogásra vallott. A nemnemesek birtokképességének és hivatalképességének törvénybe iktatása volt a demokratikus eszme első diadala a szerző szerint. Máskor azonban a demokráciát a papi és nemesi reakció eszközének tartotta, amikor a kismemesség manipulálásáról írt.¹⁶

Marczali értelmezésének kontextusai a történetírásban

Mint az átdolgozott tankönyv is mutatta, Marczali Henrik Horváth Mihály történeti munkáit biztosan ismerte. Horváth emigrációs évei alatt, számos kortársi közlést és visszaemlékezést is felhasználva, írta meg két nagy történeti összefoglalását a reformkorról, illetve a szabadságharcról. Az előző, 1868-as javított kiadása második kötetének ötödik könyve, a *Reformi és nemzetiségi harcok 1840–1843 között* érintette a témánkat.¹⁷

Horváth szerint 1841-től a sajtóban új korszak kezdődött, a kormány úgy akarta a bizalmat visszaszerezni, hogy a szólásszabadság korlátait megszünteti, vagy legalábbis kitágítja. A főkormányiszékek vezetői is azt gondolták, hogy szükséges a politikai kérdések sajtó útján történő megvitatása. Ezért új cenzúraszabályzat is készült. Az időszaki sajtó élénkebb mozgásnak indult, s jelentékeny közéleti tényezővé vált. A *Pesti Hírlapot* szerkesztő Kossuthot a mártíromság még inkább megerősítette elveiben, a kormány viszont a cenzúrával akarta őt korlátozni. Kossuth népszerűsége, az érzelmekre ható és a szárazabb vitákat is érdekesen előadni képes stílusa megnövelték a lap példányszámát, amely vezére lett a szabadelvű nemzeti mozgalomnak.

Kossuth a börtönből, amely népszerűséget is hozott számára, felkészült magyar államférfiúként lépett ki, s így kezdett az egyes reformkérdések megvitatásához. Az ellenzék álláspontját elfogadva mérsékletet tanúsított a kormány iránt, inkább a hibák, hiányok és visszaélések leleplezésére törekedett. Elvei megegyeztek az egész ellenzéki párt elveivel, amely Széchenyi, Wesselényi, Deák és gróf Batthyány Lajos (1807–1849) nyomdokain haladt. Az átalakulás menetében és módjaiban azonban eltért Széchenyitől, s inkább Wesselényit követte.

Természetesen a vita megértéséhez Horváth is megpróbált leásni az ellentétek gyökereihez. Így Széchenyi az arisztokráciától, tehát azoktól, akik születés, gazdagság és talentumuk által kitűnőek voltak, várta az átalakulás nagy munkájának irányítását, s bizalmatlan volt a megyék iránt. Kossuth szintén óhajtotta az anyagi kifejlést, de azzal párhuzamosan a politikai intézmények átalakítására is törekedett, s Wesselényivel egyetértve mindent a megyéktől várt, elsősorban azok statútumalkotási jogának kihasználásával, és a birtokos középemességet, egy leendő középrend magját tartotta a nem-

16 MARCZALI 1912. 627–632., 640–641., 643–644., 650–651., 656.

17 HORVÁTH 1868. 244–262.

zeti újjászületés legelső tényezőjének. Kossuth elutasította az áltekingéteket és demokráciái szellemben nyilatkozott. Széchenyi emiatt felszólt a *Hírlap* ellen, hogy mérsékelje az ellenzéki séget, s távol tartsa a nemzetet a demokrácia örvényétől, amelyet épp a nemzetiségi tagoltság miatt vélt veszélyesnek. Az 1839–1840-es országgyűlésen megtörtént kibékülést annak zálogaként fogta fel, hogy ezután már a kormány is támogatni fogja a reformokat. A *Hírlap* viszont folytatta, sőt kiterjesztette az agitációt, s azáltal szerkesztője mind népszerűbbé vált. Széchenyi ezt az irányt tévútnak tartotta, s mint a nemzet első reformere fellépett vele szemben. Nagy erkölcsi erejéből fakadóan azzal is számot vetett, hogy mindez népszerűségébe is kerülhet.

Horváth véleménye szerint a vita nem doktrínák és elvek vitája volt, amivel elfogadta az egykori vitázó felek álláspontját. Ugyanis Széchenyi nem akart Kossuth elveivel vitázni, sőt többször úgy nyilatkozott, hogy elveiben a sajátjaira ismer. A túlhajtott izgatás veszélyeitől hajdult fel hazafisága a szerző szerint, s nyíltan azzal vádolta Kossuthot, hogy követett irányja forradalomhoz vezet, mert nem az ész, hanem a túlérzékeny szív és a felhevült képzelet után indul, s modora és taktikája elhibázott. Kossuth tehát modorával izgatott, egymásnak feszítette az érdekeket, amivel lazította a társadalmi rend kötelékeit. A tömegek rivalgásait nevezte közvéleménynek, s a népszerűséget vadászta. Ez az érvelés sokban hasonlított Széchenyi korabeli vádjaira.

Horváth szerint a két politikus eljárása leginkább úgy különbözött, mint a békés reform a forradalomtól. Ugyanakkor nem ismertette Kossuth védekezését, viszont a vita következményeire kitért. A vitához hozzászólók eltúlzottnak tartották Széchenyi aggodalmait, és sokan irigységgel vádolták őt. Mások úgy látták, hogy szabadelvűségében visszalépett, s nem előre, hanem a konzervatív tábor felé halad. A vita következtében a politikai irányzatok karakteresebbé váltak, és jobban megoszlottak, Széchenyi is kísérletet tett egy középpárt megszervezésére. Dessewffy Aurél gróf (1808–1842) részrehajlás nélkül, mintegy bíróként lépett fel a két vitázó közt, véleménye mindkettőjükétől különbözött, akik két eltérő politikai szisztémában gondolkodtak. Horváth tehát közelebb lévén az eseményekhez és egyébként is visszaemlékezés-szerű munkájában jobban ragaszkodott a vita eredeti kontextusához, szorosabb szövegolvasatban és több idézettel közvetítette a felek álláspontját.

A magyar nemzet története 9. kötetét *A nemzeti államalkotás kora (1815–1847)* címmel Marczali kortársa, Ballagi Géza (1851–1907) jogász, történész írta meg. A negyedik könyvben, *A szabadelvű irány hódítása* címmel érintette az adott kérdést.¹⁸ A szerző értelmezésében a politikai átalakulásokat az eszmék harca előzi meg, így Magyarországon is a gyakorlati politikai élet az elméletből merítette irányelveit. Így Kossuth hatása a *Pesti Hírlap*ba írt vezércikkeivel is abban állt, hogy eszméivel mindenkinél jobban alkal-

¹⁸ BALLAGI 1897. 509–521.

mazkodott a nemzet ízléséhez, hagyományaihoz és gondolkodásmódjához, s előadásával fel tudta a képzeletet izgatni. Kossuth méltó ellenfele a zurnalisztika terén gróf Dessewffy Aurél volt. Széchenyi sikerein felbuzdulva a túlzó reformerek, Kossuth és társai a „*gazdag nemzet, szabad nemzet*”¹⁹ jelszavát hangoztatták, s épp annak a Széchenyinek kellett őket fékeznie, akinek eredményeire alapították törekvéseiket.

Széchenyi a *Kelet Népével* a Kossuth-féle érzelmi politika veszélyeire figyelmeztetett, de középutas politikája azután már nem kellett senkinek. A nemzet Kossuthot követte, aki szíve és nem esze után indult, épp úgy, ahogy azt Széchenyi is hangoztatta. Kossuth radikalizmusát Széchenyi veszélyesnek érezte, aki „*irtózik a rohamos haladástól*”,²⁰ s maga akarja az átalakulást irányítani, szabályozni, mint egy gépész. Széchenyi vezérszerepe azonban lejárt, mert a nemzet azután azt fogadja el vezéréül, aki nem korholja, hanem kedvébe jár, lelkesíti és önbizalmát növeli. Kossuth élénk képzelőereje, agitációja és egész temperamentuma nagyobb hatással volt a nemzetre, mint Széchenyi „*számitó, meggondolt, boncoló és kutató észjárása*”.²¹

Széchenyi nem a sértett politikus volt Ballagi szerint, hanem mély be- és előrelátással rendelkező államférfi, akinek megnyilatkozása logikus és következetes volt. Nem is hibáztatta őt, hanem inkább a nemzetet kérte számon, amely megunta a higgadt beszédet, és hagyta magát az érzelmek világába ragdatni. Kossuth *Feleletében*, bár soraiból ki-kivillant a megsértett önérzet, mégis uralkodott magán, s Széchenyiről továbbra is a legnagyobb magasztalással beszélt. Azzal védekezett, hogy programja ugyanaz, mint Széchenyié, s igyekezett megvédeni az érzelmek felkeltésére is irányuló modorát, cikkei tartalmát. Ballagi szerint Kossuth a demokrácia és a szabadelvűség követelményeinek egyaránt eleget akart tenni, s úgy látta, hogy fellépése valóban a forradalom veszélyét hordozta. Egyetértett Széchenyivel, hogy Kossuth fenyegette és ingerelte az „*arisztokráciát*”, a népet pedig követelőzővé tette. Széchenyi szerepét hálátlannak látta, polemikus álláspontját pedig gyengének tartotta, azzal, hogy elfogadta ellenfele programját. Álláspontja igazolása helyett inkább belső megérzéseit próbálta kifejtetni, elfogadtatni.

A Kossuth és Széchenyi közt támadt versengés végzetes szerencsétlenség lett a haladás ügyére nézve, s nem volt a kortársak közt sem, aki azt el tudta volna hárítani. A békítőként fellépők az ellentéteket még inkább kiélezték. Ballagi a Deák által képviselt be nem avatkozással értett egyet. Széchenyi elszigetelődött, az akkori közvélemény Kossuth javára döntött, bár elvei mégsem váltak általánossá, hiszen nem programja és iránya, hanem tehetsége és ékesszólása váltott ki tetszést. A szerző osztotta Dessewffy Aurél véleményét, hogy Széchenyi és Kossuth közt nemcsak taktikai és modorbeli, hanem elvi ellentét is volt, s „*országlási tervük*” gyökeresen eltért egymástól.

19 BALLAGI 1897. 511.

20 BALLAGI 1897. 512.

21 BALLAGI 1897. 513.

Ballagi álláspontjában nem nehéz felismerni a nem sokkal Kossuth halálát követő kultusz újabb hullámverésének hatásait, s azt a szellemi törekvést, hogy az érzelmi elfogultságot és megtévesztést asszociáló függetlenségi politizálást a racionalitást képviselő Széchenyi kultuszával cseréljék le. Ennek a folyamatnak lényeges mérföldköve lesz Szekfű Gyula írása, a *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története* (1920), amelyben a szerző nemzeti sorsfordulóként értelmezte a két politikus által képviselt alternatívát.

Szekfű konstrukciójának ötletét Asbóth János (1845–1911) azonos című, 1873-ban megjelent írásából merítette, s már abban felfedezhető az érzelmi politikus, a néptömegekre ható, izgatni képes Kossuth ábrázolása. Ugyanis Asbóth úgy vélte, hogy az egyént kell magyarázni a történelemből, s nem a történelmet az egyéniségekből, így minden mozgalom megteremti a maga képviselőit, a kor eszközeit. Mivel a hazai közéletben a politikának és az irodalomnak mindig meghatározó szerep jutott, azoknak egy-egy jelentős képviselőjét kapcsolta össze, így „Széchenyi és Vörösmarty a tettekre ébredés; Kossuth és Petőfi a lázas küzdelem; Deák és Arany az alkotás”²² képviselői lettek. A szerző, bár negatívan ítélte meg Kossuth és Petőfi (1823–1849) tetteit, mégsem konstruált hanyatlástörténetet, mert utánuk Deák és Arany (1817–1882) révén az alkotás korszaka következett. Kossuthból és Petőfiből viszont szerinte hiányzott az alkotóerő, az előbbi az érzelmek izgatásában volt nagy, az utóbbi meg az érzelmekre ható lírában. Azonban sem pályájukon, sem pedig politikai céljaikban nem sok érintkezési pontot talált, ezért az idegen minták követésében, az érzelmek, a szenvedélyek felkeltésében, az utópiák és az ideák kergetésében, s a népre gyakorolt izgató, felkavaró hatásukban találta meg azonosításuk alapját.²³

Szekfű ezt a képet alkalmazta aztán Kossuthra, hiszen könyvében Petőfivel nem igazán foglalkozott. Azonban ő hanyatlástörténeti sémába rendezte a három egymást követő liberális nemzedék történetét. Erről a liberalizmusról leválasztotta Széchenyit, de még Kölcsey Ferencet is (1790–1838). Szekfű bevallottan kora hamis Széchenyi-kultuszát kívánta leleplezni és korrigálni, valójában Széchenyi alakját és politikai teljesítményét általános mércévé és követendő mintává emelte, annak igazolására, hogy az egész magyar fejlődés azzal vett téves irányt, hogy nem az ő konzervatív reformprogramját követte. Szekfű rugalmasan, koncepciójához igazítva használta fel Széchenyi írásait és saját szerepére vonatkozó megnyilatkozásait, mint ahogy Kemény Zsigmond (1814–1875) Széchenyi-ábrázolása is nagy hatással volt rá.

Szekfű Széchenyi lelki konstitúciójából vezette le politikai rendszerét, amelynek természetesen magyarsága, a „nemzetiség kifejtése” volt a gravitációs pontja, és persze keresztény erkölcsisége. Számára is Széchenyi volt a legna-

22 ASBÓTH 2008. 66.

23 TAKÁTS 2007. 80–83.; ASBÓTH 2008; VASAS 2008. A politikai és tudományos Kossuth-értelmezésekről: DÉNES 2004; MISKOLCZY 2005.

gyobb és leghívebb magyar, aki a hazai elmaradott viszonyok, a nagy magyar parlagon felszámolásában nem külföldi mintákat követett. Közértelmességre, az ember egész erkölcsi lényének kiművelésére, azaz a nemzeti hibák kijavítására törekedett, és a munkás szorgalom elterjesztésére. Nem tört népszerűségre, nem kívánt alkalmazkodni a magyarság hibáihoz, változtatási lépéseit a józan eszből merítette és nem idegen doktrínákból, vagyis a valóság talaján lépésről-lépésre akart haladni. Erkölcsi emelkedést és anyagi jólétet kívánt elérni, s az Ausztriához fűződő viszonyt azért sem feszegette volna, hogy ne gerjessze fel a nemzeti szenvedélyeket. Ugyanettől óvakodva emelte fel szavát a magyarosítással szemben is. Szekfü Széchenyije nem volt liberális, inkább a „konzervatív világnézettel” rokon, mert fokenkénti haladást kívánt, ellenezte az elméleteket és az idegen intézményeket, s organikus nemzet- és államfelfogás jellemezte, de mégsem azonosította őt a konzervatív párttal.

Széchenyivel szemben Kossuthot a radikalizmusba hajló, gyorsabb haladási tempóra váltó, idegen, főként francia mintákat követő liberalizmus képviselőjeként bírálta. Kritikáját a reformkori első liberális nemzedékre is kiterjesztette, amelynek liberalizmusa az ellenzékiséggel, a közjogi szemlélettel kapcsolódott össze, így átvette a kurucos szellemet. Ezért a magyar liberalizmust elvi merevségű szélsőséges mozgalomként írta le, radikalizmusként, amely a szenvedélyek politikába vitelét jelentette. E radikalizmus csak hangulat volt, s lehetetlenné tette a pozitív reformokat.

Szekfü Kossuthot érzelmi politikusként ábrázolta, aki hatni tudott a népre, és képes volt uralkodni a tömegeken, sérelmi radikalizmusával és ellenzékiséggel pedig eltérítette a magyar politikát, amely így elvesztette józanságát, valóságérzékét. A nemzeti érzelmek felkorbácsolója, a legnagyobb hatású radikális sérelmi politikus lett, aki viszont nem volt képes feloldani a nemzetkoncepciókban rejlő ellentmondásokat. Az idegen, doktriner és a franciás irányra szűkített liberalizmus Szekfü szerint sajátos magyar vonásokkal telítődött, s inkább csak a nemzeti célok radikális érvényesítésére törekedett, ami forradalmakhoz, végső soron a '49-es katasztrófához, majd később a történelmi Magyarország széthullásához vezetett.²⁴

Szekfü konstrukciója tehát lényegesen eltért Marczaliétól. Sokkal jobban hasonlított másik történész elődjének, Ballagi Gézának a felfogására, miközben természetesen Asbóth is hatással volt rá. Szekfü történetpolitikai esszét írt, igazán kultuszépítési, de még inkább ideológusi szándékok vezették. A berendezkedő ellenforradalmi rezsimnek ajánlotta a konzervatív reformpolitikához kapcsolódó értékrendszert, amelynek ellenségségét a radikalizmusba hajló liberalizmusban mutatta fel, s amelyhez történelmi mintaként prezentálta Széchenyi alakját és politikai programját. Ez váltott ki aztán újabb vitákat és éles bírálatokat. Később a *Magyar történet* 7. kötetében, *A tizenkilencedik és huszadik században* (1933), némileg módosított liberalizmus-értelmezésén, de Széchenyi továbbra is eszményített mérce ma-

24 SZEKFÜ 1989; DÉNES 2015. 209–233.; ERŐS 2015a. 13–14., 17.

radt, s Kossuth-képen sem változtatott igazán. A *Magyar történet* kötetei, mintegy a *Három nemzedék* szemléletét az egész újkori magyar történelemre kiterjesztve, a nagymagyar és kismagyar ellentétre épültek; a 19. században az előbbi Széchenyi, a centralisták és a kiegyezés létrehozói képviselték, míg az utóbbit Kossuth és függetlenségi hívei.²⁵

Egy Marczaliról szóló tanulmányban talán legyen az utolsó szó mégis Marczali Henriké, aki korábban tanítványa védelmére kelt *A száműzött Rákócziért* (1913) elszenvedett támadásokkal szemben, 1915-ös magántanári eljárása során pedig buzgón támogatta őt. Marczali a *Három nemzedékről* írt recenziójában elsősorban a téves Széchenyi-képet kérte számon, mondván, Széchenyi nem volt konzervatív. Kiigazította a liberalizmus szó etimológiáját, s a maguk mögött hagyott korszak hanyatlását pedig nem a liberális eszméknek tudta be, hanem a reakció uralmának. A professzor azonban Szekfű módszerét is bíráló alá vette, amely szerinte sablonokat alkalmaz, azokban helyezi el szereplőit, és minősíti őket saját értékrendje alapján. Marczali azt is kijelentette, hogy Szekfű műve nem objektív, nem tudományos történeti mű, hanem egy olyan írás, amelynek előre megkonstruált kereteit a szerző csak nagy nehézségek árán tudta kitölteni.²⁶

SAJTÓFORRÁSOK

Egyenlőség, 1922

Pesti Hírlap, 1927

IRODALOM

- ASBÓTH 2008 ASBÓTH János: Három korszak. In: ASBÓTH János: *Három nemzedék*. Vál., szerk., bev. VASAS Géza. Budapest, 2008. 63–89.
- BALLAGI 1897 BALLAGI Géza: *A nemzeti államalkotás kora (1815–1847)*. Budapest, 1897. (A magyar nemzet története 9.)
- DÉNES 2004 *A bűnbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei 1849–2002*. Szerk. DÉNES Iván Zoltán. Budapest, 2004.

²⁵ DÉNES 2015. 233–254., 294–318.; ERŐS 2015a. 14–15., 17.; ERŐS 2015b. 180–181., 185–187.; DÉNES 2022. 211–219.

²⁶ MARCZALI 1921; MARCZALI Henrik: *Három nemzedék*. *Egyenlőség*, 1922. július 22. 11. Szekfű a *Három nemzedék* 1922-es második kiadásához írt bevezetőjében reagált a bírálatokra, így a tudománytalanság vádjára is. ERŐS 2015a. 20., 22.; DÉNES 2015. 230–233., 242–246.; DÉNES 2022. 202–210.; DÉNES 2024.

- DÉNES 2015 DÉNES Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és az ideológus*. Pozsony, 2015.
- DÉNES 2022 DÉNES Iván Zoltán: *Választott nemzet. Marczali Henrik élete és munkássága*. Budapest, 2022.
- DÉNES 2024 DÉNES Iván Zoltán: Marczali Henrik és Szekfű Gyula vitája. *Aetas* 39. (2024):3. 148–169.
- ERŐS 2015a ERŐS Vilmos: Szekfű Gyula. *Valóság* 58. (2015):1. 12–29.
- ERŐS 2015b ERŐS Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest, 2015.
- HORVÁTH 1868 HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. 2. kötet. Pest, 1868.
- HORVÁTH 1890 HORVÁTH Mihály: *A magyarok története a tanuló ifjúság számára*. Átdolg. MARCZALI Henrik. Budapest, 1890.
- MARCZALI 1889 Gróf Bánffy Dénes emlékiratai az 1848. évi forradalomról. Közli MARCZALI Henrik. *Budapesti Szemle* 59–60. (1889):152. 180–210.; 153. 350–375.; 154. 26–49.
- MARCZALI 1890 MARCZALI Henrik: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. *Budapesti Szemle* 64. (1890):166. 1–26.
- MARCZALI 1891 Gróf Széchenyi István emlékirata a dohányregaléről (1847. május 12.). Közli MARCZALI Henrik. *Budapesti Szemle* 67. (1891):176. 225–233.
- MARCZALI 1894 MARCZALI Henrik: *Magyarország története. Középfokú iskolák számára*. Budapest, 1894.
- MARCZALI 1900a Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok levelei és naplója 1848–1849. Ford. és bev. MARCZALI Henrik. Budapest, 1900.
- MARCZALI 1900b MARCZALI Henrik: *Magyarország története. A középiskolák III. és IV. osztálya számára*. Budapest, 1900.
- MARCZALI 1901 MARCZALI Henrik: *Magyarország története*. Budapest, 1901.
- MARCZALI 1906 Széchenyi első műve. Közli MARCZALI Henrik. *Budapesti Szemle* 127. (1906):355. 1–32.

- MARCZALI 1911 MARCZALI Henrik: *Magyarország története*. Budapest, 1911.
- MARCZALI 1912 MARCZALI Henrik: *Magyarország története*. Budapest, 1912.
- MARCZALI 1913 MARCZALI Henrik: Gróf Széchenyi István és Anglia. *Magyar Figyelő* 3. (1913):2. 161–176.
- MARCZALI 1919 MARCZALI Henrik: Az angol–magyar érdekközösségről a múltban. *Századok* 53. (1919):3–10. 113–123.
- MARCZALI 1921 MARCZALI Henrik: Három nemzedék. Tanulmány Szekfű Gyula új könyvéről. *Az Egyenlőség Képes Folyóirata* 1. (1921):1. 9–11.
- MARCZALI 1933 MARCZALI Henrik: *A zsidók emancipációja a szabadságharc korából*. Budapest, 1933.
- MISKOLCZY 2005 MISKOLCZY Ambrus: A Kossuth-ábrázolás technikái. Szubjektív historiográfiai széljegyzetek *A bűnbaktól a realista lényeglátóig* című gyűjteményes munka kapcsán. *Korall* (2005):21–22. 124–160.
- SZEKFŰ 1989 SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934. (reprint: Budapest, 1989.)
- TAKÁTS 2007 TAKÁTS József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest, 2007.
- VASAS 2008 VASAS Géza: A konzervatív hagyomány élete. In: ASBÓTH János: *Három nemzedék*. Vál., szerk., bev. VASAS Géza. Budapest, 2008. 5–26.

The Images of Széchenyi versus Kossuth by Henrik Marczali

by György Miru

(Summary)

The Széchenyi–Kossuth debate not only attracted the attention of contemporaries but also the continuous interest of historical literature. Only a small part of Henrik Marczali’s enormous work affected 19th-century Hungarian history. In his Hungarian historical summaries, based on his university lectures, he dealt with the reform era and its protagonists, Széchenyi and Kossuth. In his interpretation of the debate between the two, he went beyond the constructions of the former actors to define their political positions. It was also novel that he compared the arguments of the debate mainly to their image of society, and their program about society. The paper not only reconstructs Marczali’s historiographical position but also places it in the context of contemporary historical interpretations.